

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Drámák I. (1843–1860). Sajtó alá rendezte Solt Andor Bp. 1971, Akadémiai K. 964 l. – Drámák III. (1888–1896). Sajtó alá rendezte Radó György. Bp. 1974, Akadémiai K. 676 l. – Kisregények 2. Egy ember, aki mindent tud. Sajtó alá rendezte Sándor István, Egész az északi pólusig. Sajtó alá rendezte Péter Zoltán és Radó György, Egy asszonyi hajsza. Sajtó alá rendezte Radó György. Bp. 1976, Akadémiai K. 680 l. – Regények 64. Öreg ember nem vén ember. Sajtó alá rendezte Szakács Béla és Bokodi Ervin. Bp. 1976, Akadémiai K. 390 l. – Egetvívó asszonyszív. Sajtó alá rendezte Molnár József. Bp. 1974, Akadémiai K. 488 l.

A viszonylag jó ütemben haladó és határozottan egyöntetű kiadási módszerekről tanúskodó Jókai kritikai kiadás ismertetésre kerülő kötetait a véletlen hozta együvé. Nem az életmű legjobb darabjairól van szó, hanem eddig ritkán méltított, kevésbé olvasott művekről, s így ezek ismertetése során felvetődhet számos olyan probléma, amely részben a Jókai-kutatás egyes vonatkozásait érinti, másrészt a Jókai „kritikai” problémakörének vitatható mozzanataira térhet ki. S most nem a kritikai kiadások sarkpontjáról, a szövegközlés módszeréről értekezünk, hiszen a Jókai-szövegek közlése ritkán okoz különösebb textológiai nehézségeket. A „nemzeti kiadás” elfogadható „ultima manus”-nak, a Jókai életében megjelent többi lenyomat legfőlegbb utánközlésnek minősíthető, s azóta mindössze helyesírási, főleg hangtani szempontú „modernizálásra” került sor (néhány esetben zavaróan!). Ahol valamilyen ok miatt eltértek az autentikusnak nevezhető Jókai-szövegtől, ott a rekonstrukció kézenfekvőnek tetszik a nemzeti kiadás, esetleg az újságközlés alapján. A Jókai-kéziratok jól olvashatók, még az öregkoriak is, így a kéziratból való közlés sem okozhat rendkívüli problémákat. S általában: a kéziratok és a közölt szöveg között nemigen lelhetők föl lényegbe vágó eltérések, a kéziratok variánsok száma viszonylag csekély. A sajtó alá rendezőnek nem kell olyan dilemmákba ütköznie, mint pl. a Csokonai-kéziratok, egykorú másolatok „elsőbbségé”-nek eldöntésekor, s nem kell sokszor áthúzott és nehezen olvasható szövegek kibetűzésével bajlódni, mint a Vörösmarty-versek, -színművek közlésekor, nem ütközik olyan kronológiai problémákba, mint a Petőfi-versek kutatója. Mindez nem jelenti azt, hogy feladata könnyű, rutinszerű. Hiszen éppen a lehető legjobb szöveg közlésekor kell körültekintően eljárnia, s számot vetnie azzal, hogy pl. Jókai életében többször változott a magyar helyesírás, s e változásokat Jókai szövegei is tükrözik. Azonban a nemzeti kiadás többnyire megbízható textusa biztos kiindulópontot jelent. Annál is inkább, mert a sorozatszerkesztőknek állandó

gárdát sikerült összeverbuálniok, rutinos és szakértő filológusok állnak rendelkezésükre, Sándor István, Molnár József, Solt Andor munkája biztosíték a korrekt szövegközlésre, lelkiismeretességük, tudásuk fedezete a megnyugtató textológiai munkának. Annál erőteljesebben jelentkezik a jegyzetapparátus célszerűségének és teljességének kérdésköre. A Jókai-művek genezisének általában a noteszek és Jókai könyvtára alapján viszonylag könnyűszerrel megoldhatjuk. De az egyes kitételek, utalások, idegen nevek és szavak, latin kifejezések, jogi, biológiai, földrajzi, ásványtani stb. terminusok magyarázata, a történelmi (magyar és egyetemes történelmi) mozzanatok, figurák, anekdoták, betétek földéritezése már – éppen Jókai hihetetlenül széles körű ismeretei, a korabeli magyar és német–francia sajtóanyag utalásai miatt – keményebb dióknak tetszik. A jegyzetelés mennyisége, milyensége, kiterjedtsége és jellege lesz tehát főleg vizsgálatunk tárgya, olyan típusproblémákat igyekszünk kiemelni, amelyek a további Jókai kritikai kiadáskötetek számára is tanulságokkal szolgálhatnak. Erre azért is van szükség, mert a jól jegyzetelt kritikai kiadás a bázisa a Jókai-kutatásnak, egyszerre összegezés és kiindulópont. Ami az előbbit illeti: ismertetendő kötetek általában teljesítik ezt a feladatot, azaz összefoglalják a kutatás véleményét (mit írtak eddig az adott Jókai-műről), s az eddigi megállapításokat, olykor polemizálva velük, olykor kivonatolva, megbízhatóan közlik. Főlvétődik a kérdés: mennyire feladata a kritikai kiadásnak a további kutatási iránynak legalábbis sejtetése? Miután egyes kötetekben tág kitekintés található, azaz a feldolgozott Jókai-téma tárgy- és motívumtörténete, másokban e kitekintés elmarad, vagy önkényesnek tetszik (néhány hasonló témájú előzményt megemlítenek, másokat nem, ki tudja, miféle válogatási szempont alapján!), itt egységesebb állásfoglalást sürgetnénk. Ugyanis, a sajtó alá rendezők föltárják – a noteszek alapján többnyire eredményesen – a színművekhez, kisregényekhez, regényekhez kapcsolódó könyv- és sajtóanyagot, szembesítik (általában kevesebb siker-

rel) az egyéb Jókai-művekkel, rámutatnak – következetlenül – a Jókai-életmű más helyein található hasonló vagy azonos motívumokra. Ám alig akad olyan jegyzetapparátus, amely az adott mű magyar és világirodalmi rokonságát mutatná be (kérdés: feladata-e ez a kritikai kiadásnak; s ha igen, mennyire?). Mindenesetre ott, ahol Jókai „választott rokonságai” egészen nyilvánvalóak, szerintem, igen. A Jókai-művek nagy részét a reformkori romantika és népiesség ihlette, és ezt az indítást vitte tovább az író, előbb töretlenül, majd az 1860-as esztendőktől kezdve egyre több – hamissá váló – illúzióval telten, s az 1870-es esztendőekben már a csalódás egyre nyitabb bevallásával és újabb illúziókba fogózással. Tehát a Jókai-életműnek is megvan a maga vezérlő eszméje, az a motívumrendszere, amelynek magyar és világirodalmi vonatkozásait föl kell deríteni. Néhány példa érzékeltetésével mutatnánk rá arra, hogy mire gondolunk. Az *Egy asszonyi hajszál* elején olvashatjuk: „A karthagói nők haja az utolsó ‚bellum punicum’-ban szerepelt, mint a kézják idege.” A jegyzetelő lefordítja a „bellum punicum”-ot (kell-e egy kritikai kiadásban?), megmagyarázza a harmadik pun háborút (kell-e?), csak éppen arról nem szól, hogy honnan vehette Jókai e motívumot. Ehelyett Kozma Andor ismert antológiadarabját említi, amelynek semmi köze sincs Jókaihoz (legfeljebb utóéletként nevezhető meg!). Viszont nem szól a reformkori előzményről: Samarjay Károly: *Honunk' lányaihoz* c. verséről (Regélő Pesti Divatlap 1843. 5. sz., 135–138.), nem beszél a Jókai által feltehetőleg olvasott Mommsen-kötetről (A rómaiak története. Bp. 1877, V, 33.): „... a nők levágták hajukat, hogy legyen miből fonni a vetőgépekhez elkerülhetetlen szükséges húrokat” stb. A sajtó alá rendező egy másik esetben más típusú hibát követ el. Például *A jószívű ember* c. pompás humorú, önróniájú egyfelvonásos „világirodalmi rokonságai” között emlegeti Majakovszkij: *Kak pozsivaete* c. forgatókönyvét, mert ezt a művet máshonnan ismeri. Ugyanebben a színdarabban esik szó a két szerző írta, különböző versformájú *Lucanus*-drámákról. Talán nem tévedünk, ha ezeknek élményi alapjául P. Szathmári Károly: *Lukánus* c. szomorujátékát gondoljuk: versformája drámai jambus, a Vesta-szűzek kardala stanzákban zeng, Lucanus művét hexameterben olvassa föl. A szerző akadémiai pályázatra készítette (Pest, 1869), a Nemzeti Színház mutatta be 1870. február 24-én.

Ilyen és ehhez hasonló apróságok jelzik, hogy Jókai forrásstúdiumai széles körűek, a Molnár Jó-

zsef által bravúrosan bebizonyított levéltári kutatásból (*Egetvívó asszonyszlv*) a napi sajtóig, a történelemkönyvektől az anekdotáig, az etnográfától a festészetig terjednek. Mindez a filológiára tartozik a szó szoros értelmében. A kritikai kiadás azonban – éppen Jókai esetében – nem elégedhet meg avval, hogy kiragad egy művet az összefüggések láncolatából, ez csak a kutatás első lépése lehet. Éppen a jelzett forrásstúdiumok miatt időnként mélyebbre kell ásni. Így pl. Jókai első korszakának színműtermése kiválóan illeszkedik bele a kortárs magyar színműirodalomba. A *két gyám* c. népszínmű nem jöhetett volna létre Szigligeti Ede és Gaál József kezdeményei nélkül, de rajtuk keresztül Kisfaludy Károly falusi nemesi figuráit, illetve Kotzebue kisvárosi típusait is ott érezzük a műben. Nagy-Visonya és Nagy-Peleske pontos megfelelésnek tetszik. Degré Alajos: *Kitagadás* c. elbeszélésében is találkozzunk a köz-motívummal: Tiváry Vilmosra gazdag örökség vár, hogy ettől elússék, azt sugalmazza néki az örökségre pályázó rokon, hogy kártyázzon és hamisítson váltót. *A földönfutó* c. népszínművel kapcsolatosan említi Solt Andor Gaál Józsefet (helyesen!), de a gyámleány kezére pályázó, kijátzott öreg témájával kapcsolatos világirodalmi rokonság említése is kézenfekvő lett volna, pl. Beaumarchais vagy a Pesten is bemutatott Don Pasquale c. opera stb.; a magyar irodalomból Kisfaludy Károly, Kovács Pál, Beöthy Zsigmond jelzik a motívum útját. Mindezt azért tartjuk szükségesnek megemlíteni, mert így a Jókai-színdarabok nem egyedi-elszigetelt alkotásokként, hanem a közönségigényt ismerő, azt kielégíteni vágyó szerző tudatos teljesítményeiként értékelhetők. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy Kisfaludy Károly vígjátékírói tevékenységének eredményeképpen kialakult a vidám színművek mintája, amelynek rokonságát a cseh, a lengyel, a szlovák és a szerb irodalomban is fölleljük (Ján Chalupka, J. St. Popović, J. K. Tyl stb.). Ez a vígjáték típus szereplőtípusokat is meghonosított, és színészeink fejlődése során a Jókai által is személyesen ismert színészek (Benke „atyustól” Lendvay Mártonig) ezeknek a típusoknak megformálása közben alakították ki a nemzeti színjátszást. Szigligeti Ede szélesítette a színjátékok változatait, de lényegében Kisfaludy Károly alapvetését építette tovább élete végéig vígjátékaiban. A másik fajta színmű többet köszönhet a franciás romantikának. De csak a szenvedélyek, a titkolt bűnök, a magánéleti és az etikai konfliktusok problémáinak fölvetésében. Ez a színműtípus az 1840-es esztendőekben honosodott meg, s részben Czako

Zsigmond, részben (s Jókaira talán ez utóbbi hatott) Obernyik Károly munkásságának következményeként. Polgári jellegűnek is nevezhetjük ezt a színműtípust, amely a társalgási stílust a bölcseleti-bölcseletkedő elmélkedés szárnyalásával igyekszik összekapcsolni. Ebbe a típusba sorolható Jókainak több színdarabja, az *Aline*, *A hulla férje* is. Ez utóbbiak és Obernyik *Anyá és vetélytársnője* egybevetése jelezhetne volna, hogy Jókai és a kor irodalma egymást magyarázza.

Jókai élelmi történelmi érdeklődése hozta létre a történelmi színműveket, ám ezek tendenciája beleillik a történelmi regények világába. Jórészt erőteljesebbül fejeznek ki hasonló gondolatokat, érzékeltetik, hogy bárhova nyúl is az író a magyar történelem korszakaiba vissza, a jelen helytállása, a Bach-korszakban pl. a töretlen hűség (*Dalma*) vagy az egyetértés, a visszavonás megszüntetése (*Könyves Kálmán*) a mondanivalója. Külön figyelmet kell szentelnünk az *Immetullah* c. librettónak. Egyrészt azért, mert benne a későbbi ünnepi-alkalmi színművek előképét fedezhetjük föl, másrészt erőteljes Vörösmarty-követése miatt. A kritikai kiadás feltáró munkájának is feladata, hogy Vörösmarty és Jókai viszonyát új adatokkal világítsa meg. Vörösmarty pátosza, stílisának romantikus emelkedettsége, műfajilag pedig elsősorban kispikája, több balladája visszahangzik egyes Jókai-művekben. Vörösmarty *Kemény Simonját* és Jókai librettóját nemcsak a tematika azonossága kapcsolja egybe, hanem a látásmódé is.

Vörösmarty

A fegyvert, mellyel karja sújt
A' hollót paizsán(. . .)
Villám gyanánt mint terjed el
Nagy lelke táborán (. . .)
Szemének harci őrtüzén
Mint gyúlnak ezerek . . .

Jókai

Baljában harci pajzsa van
És rajta címere –
Egy gyűrűs holló(. . .)
Szemében a villámokat
Arcán a harci vést. . .

Vörösmartynál is, Jókainál is Hunyadi János szolgálat igazságát az önfeláldozás hőségének. Vörösmartynál így: „Örök hír hamvadon”, Jókainál emígy: „A hír mindnyájunknál tovább él . . .”

Jókai – Laborfalvi Róza ambíciójától nem függetlenül – az 1850-es években már arra törekedett, hogy eljátszható, hatásos szerepeket írjon (*Dalma*), és alkalmazkodjék a reformkorban kialakult színműírási módszerekhez. Laborfalvi

Rózan keresztül és színikritikusként egy nagy korszak legendás színészeit ismerte meg, még-hozzá nem legendák fényében, hanem játéktílusukban, életfelfogásukban, művészi elképzeléseikben, az *Árpád ébredése* valóságából felfakadó pátoszáat érezte Laborfalvi Róza magatartásában. Ez az oka annak, hogy a keserűbb *Thespis kordéja* és az „édesebb” *Földön járó csillagok* hitelesen tudja közvetíteni a magyar színészek küzdelmeit. Jókai e két színdarabja szintén Kisfaludy Károly, illetve talán még Csokonai színműveinek (Gróf Koppándházy–Koppóházy) hagyományait eleveníti föl, bár ismét találkozhatunk Vörösmarty-reminiszenciákkal. A grófnő-Filofrozúne, a szívtelen kéj istenasszonya (a filofrozúné egyébként nyájasságot jelent) mintha valóban az *Árpád ébredéséből* lépett volna át Jókai alkalmi színdarabjába. (A *Phyloprosyne* ’ kellemes, emberbaráti érzés’ jelentésben Herdernél fordul elő, *Briefe zur Beförderung der Humanität* c. művében.) Kár, hogy e problémákat a sajtó alá rendező nem jelzi, s ugyancsak említetlenül hagyja a színmű „tévedéseit”, mint pl. Versegly *Szózatában* nincsen szó jobbgéfelszabadításról. Nem utal idézetekre (Elvész az én népem, mert tudomány nélkül való: ide csak Hóseás prófétát említi. Arany Jánost nem. Vö.: Elvész az én népem, elvész, – kiálta –, Mivelhogy tudomány nélkül való. *Széchenyi emlékezete*). A *Thespis kordéjával* kapcsolatosan nem deríti föl, hogy Koppándházy irodalmi mintája mellett (vö. följebb, erről sincs szó!) élő figura után készült. A modell: Pálffy Ferdinánd, a „Theatergraf” (vö.: Offenschüssel, R., Ferdinand Graf Pálffy, ein Leben für das Theater. Wien, 1965.), csakhogy nem a magyar, hanem a bécsi német színiéletért élt Koppándházy eredetije (vö.: Szántó György: *Mozart kutyája* c. regénye). S ahogy „Jambus” parodizálja a színpadon Liptai Mária modorosságát, ugyanúgy reformkori színjátszásunk történetéből is idézhetünk hasonló mozzanatokot. Pl. Szerdahelyi Schodelnét gúnyolta ki utánzásával Balog István: *Ludas Matyija* előadása közben. E történet szintén Laborfalvi Róza közvetítésével kerülhetett Jókaihoz.

A színművek szoros kapcsolata korukkal, a reformkori színházzal tehát a jegyzetelés során derülhetne ki, de a drámák két kötetét e téren némileg elmarasztalhatjuk. Ugyanilyen hibát általában nem tapasztaltunk a regények és a kisregények jegyzeteinek tanulmányozásakor. Itt azonban más problémák adódnak. Már céloztunk arra, hogy a vissza-visszatérő ötletek, adomák jelzésére nem mindig kerül sor. A pair–père szójáték az *Egy asszonyt hajsza*l cselekményalakító motívuma. De

megtalálható ez az ötlet az *Öreg ember nem vén emberben* is, valóban röpké ötletként. Ez utóbbi műben szó esik Péter cár állítólagos politikai végrendeletéről, utalni kellett volna az *Egy játékos, aki nyer* egy passzusára. Másutt az utalás elmaradása téves megállapításokhoz vezet. Molnár József megkockáztatja a feltevést, hogy a /nevezetes vergiliusi sor: Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo esetleg az *Egetvívó asszony-szív* egyik forrásából, Szücs István Debrecen-monográfiájától (1871) került volna át a regénybe. Már az *Erdély aranykora* csomópontján idézi Teleki Mihály a latin eposzíró megénekelte Junót. Jókai és nemzedéke sokkal otthonosabb volt az antik auktorok ismeretében, mint egy mai szerző. Trencsényi-Waldapfel Imre mutatta be Jókai vonzalmait Horatius ódaköltészetére iránt, de pl. az *Öreg ember nem vén ember* egy helye is azt sugallja: Jókai jártas volt az antikvitásban. Itt Aisopos bátor vadászáról esik szó: nem az orosz-lánt keresem én, hanem csak a nyomát. A jegyzetelő hallgat, holott *Aesop meséit* 1846-ban adta ki Szabó István Pesten, s a 175. mese *A gyáva vadász és a favágó* címen tartalmazza a mese tanulságát. Egyes helyeken a jegyzetelőt következetlenségen érjük. Az *Egy ember, aki mindent tud* Fagyvejeve *A jövő század regényének* alapötletéhez is hozzájárult (Jókai könyvtára alapján Zöldhelyi Zsuzsa kutatta ezt föl). Metastásiót a rokokó költészet előfutárának véli, holott par excellence rokokó-költő, a chronosticont magyarázza, az anagrammát nem, a Nagy-Pipa, a Komló és Beleznay-kert hármasból csak a Komló kap jegyzetet, a regény 32. lapján felsorolt számtalan újságból éppen a Zmaj-címűhöz nem fűz kommentárt, pedig az a nagy szerb romantikus költő, Petőfi- és Arany-fordító Jovan Jovanović humorisztikus lapja volt (a lapon Jókai-hatás mutatható ki!). Jovan Jovanović-Zmaj egyébként személyesen találkozott Jókaival (Fővárosi Lapok 1864. II. 273. szám). Az *Egetvívó asszony-szívben* nem tudjuk meg, hogy mi az a renudium, konfundálva, mundus se expediet, és így tovább. Ugyanígy, az *Egy asszonyi hajszálban* jegyzetelve van a támlány, de a zárda donjonja (tornyocskája, pavilonja), a tabourett (támla nélküli szék, zsámoly) nem. Vitatható, hogy oda kell-e írni az Otahaiti-szigetehoz, hogy így a magyar felvilágosodás írói, költői is használták már, pl. Csokonai; kérdésként vetjük föl, hogy az *Aline* egy mondatához (A mi lelkünk talán egy lehet a teremés reggelén, melyet a világszellem kétfelé szakítva elröpítte, hogy keressék egymást) mennyiben kell Platon *A lakoma* c. művéből idézni Aristophanes elbeszélését az androgümöröl. Szintén a

Jókai kritikai kiadásban szükséges következetesebb jegyzetelés miatt kérdezzük: kell-e olyan utalás, hogy az *Aline Örvényinéje* Plankenhorst Alfonsine előképe; vagy, az *Egetvívó asszony-szív* fanatikus gyermekszeretete *A lőcsei fehér asszony* édesanya-figurájának Nagy Bella vonásaival felruházott változata. S ez utóbbi műnél maradvá, szükséges-e olyan vonatkozások említése, mint pl. az, hogy Debrecen és a görögök, Debrecen és az igazi vallásszabadság problémája a Jókaiéval rokon módon támad föl Szabó Magda: *Kiáltás, város* c. színdarabjában. A világirodalmi vonatkozások, konkordanciák elmaradása, bizonytalansága azonban szembetűnő. Az *Egy asszonyi hajszál* kiindulópontja Cinq-Mars összeküvése. Ennek nagyszabású regényírói feldolgozása a francia nagyromantika alkotójához fűződik, a Jókai által is bizonyára ismert és talán olvasott műhöz, A. de Vigny: *Cinq-Mars. ou une conjuration sous Louis XIII.* c. regényhez. A huggották irodalmi-zenei feldolgozásához pedig a Pesten 1852-ben bemutatott nagy sikerű Meyerbeer-operát, a francia zenei romantika egyik mesterművét, a Hugenottákat lehetett volna megemlíteni. Jókai és a zeneirodalom kapcsolata egyébként sincs még föltárva, jöllehet pl. az 1848 előtti operakritikákat a kritikai kiadás megfelelő kötete közölte. Az a tény, hogy Jókai „libretto”-t is írt, e kérdés feldolgozását is sürgeti. Az *Öreg ember nem vén ember* egyik jegyzete Lermontov *Démonát* „nagyszabású” elbeszélő költeménynek mondja. Itt és másutt is a nem egészen világos szóhasználatot tenném szóvá. Milyen értelemben „nagyszabású” e Lermontov-mű? E könyv 127. lapján találjuk az *abderita* kifejezést. A jegyzetelő elmulasztja azt, hogy megemlítsé: a modern irodalomban Wieland *Abderiták története* c., műve nyomán honosodott meg, az *Egy ember, aki mindent tudban* az orlandói düh (Ariosto!) marad említés nélkül.

Kitűnőnek tartjuk Sándor Istvánnak az *Egy ember, aki mindent tud* címformájáról szóló fejtegetéseit, továbbá a regény felépítéséről írottakat. De ha már ennyire belemegy a sajtó alá rendező az alkotástechnikai problémák föltárásába, nem lett volna szabad megállnia a félúton. Úgy véljük, kiegészítésre szorulnak a regény alcímére vonatkozó megállapításai. Jókai „egy darab regény”-nek nevezi művét. Tegyük hozzá, hogy a kritikai kiadás azonos kötetében található *Egész az északi pólusig* alcíme így hangzik: „Regény egy a hajón maradt matróz feljegyzései után”, az *Öreg ember nem vén ember* „képzelt regény négy részben” stb. Azaz a hagyományos regényforma mellett új regényformák jelentkezésének vagyunk a tanúi. S ez nem feltétlenül a

regényírói képzelet lanygulásával, az eddig is lazább szerkesztésű Jókai-művek szerkezetének széthullásával van kapcsolatban. Ha ideidézünk pl. *A három márványfej* formai tanulságait is (ez a regény képzetbeli párbeszéd író és kritikusa között!), akkor éppen nem a regényírói képzelet és a regényépítkezés fáradásáról számolhatunk be; hanem az író új irányba történő tájékozódásáról, a formai kísérletek megnövekedett szerepéről a Jókai-életműben. Nem azt állítjuk, hogy valamennyi kísérlet teljes értékű eredményt hozott. Csak a kísérletet mint tényt hangsúlyozzuk. Céljuk szerint különféle eredői lehetnek e kísérleteknek. Többnyire parodisztikus szándékkal készült művekről van szó. Lehetséges az önparódia, tudniillik a cselekményesség, az idealizálás, a romantikus regényszöves jókais elemeknek pazar kedvvel történő öniróniája, mint az *Egész az északi pólusig* c. kisregényben történt (ehhez természetesen a Verne-paródia elemei járulnak, mint azt Radó György elemzése kimutatja), lehetséges az illúziók szétfoszlásának, egy társadalmi osztály megújulásába vetett hit megsemmisülésének szintén önironikus ábrázolása (Mint az *Egy ember, aki mindent tud* esetében), lehetséges a líraiság epikus formában való megjelenítése okából, mint az *Öreg ember nem vén ember* megfogalmazásakor. Mindenesetre az „egy darab regény” és a többi megjelölés nem pusztán formai kérdéseket vet föl, pontosabban szólva, nem pusztán a külső forma problémáira utal, hanem az eddigi struktúrától való eltérés dokumentumaira is – a címbe kivéve. Hogy itt rossz közérzetről, az eszményektől való elidegenedettségről van szó, azt az *Egy asszonyi hajsza* is bizonyítja. A lengyel „történelmi” köznemesség vétőjogának, a lengyel országgyűlések tehetetlenségének, a főnemesség könnyelmű honvesztésének ábrázolása mellett föl kell figyelnünk a regény keserű kicsengésére, a Habsburg-uralkodó hálátlanságának, közömbösségének és gögijének csattanós és tömörségében vért lázító megjelenítésére. Ezt az elidegenedettséget lírai eszközökkel fejt ki az *Öreg ember nem vén ember* egy bekezdése: „Elmúlt minden ideálom. Az alkotmányosság üzletfő fajult, a hazaszeretet őrjöngéssé vadult, a szabadság orgyilkosokat tenyésztt, a művészet kerítönővé lett, nagy nemzetek abderitákká sülyedtek, a magyart az egész világ ignorálja: még legjobbak hozzánk, akik gyűlölnék.” (127. l.) Kár, hogy e passzushoz sem járul jegyzet, pedig az 1890-es években írott Jókai-művekből bőségesen idézhettek volna, de legalább a kései *Ahol a pénz nem Istenre* történetet lehetett volna utalás.

Ismertetésünkben olyan mozzanatokat ragadtunk ki, amelyek a kritikai kiadás egyes következetlenségeit tették szóvá. Nem vitás, hogy az idevonatkozó akadémiai szabályzat pontos és helyes utasításokat tartalmaz, azt azonban nem zárja ki, hogy a körülményekhez, az egyedi írói problémákhoz ne alkalmazkodjanak a sajtó alá rendezők és a sorozatszerkesztők. Nyilvánvalóan az RMKT és a Jókai-kritikai kiadás sajtó alá rendezésének, jegyzeteleisének problémái – az általános, az alapelvek egyöntetűsége mellett – különbözők. Az sem várható egyetlen kritikai kiadástól, hogy minden, a szöveggel kapcsolatos problémát megoldjon, tehát mindig lesznek olyan fordulatok, utalások, idézetek stb., amelyek jegyzeteletlenül maradnak; s amelyekre a megoldást csak a véletlen szerencse hozhatja meg. De – s ezt ismét kérdésként vetem föl – említetlenül nem szabad hagyni egyetlen vitás helyet sem. Jókai például népszínműveiben, regényeiben sokszor idéz olyan feltehetőleg népies műdalokat, amelyek eddigi tudásunk szerint csak nála fordulnak elő; amelyeknek szerzői ismeretlenek. Ha a sajtó alá rendező nem jelzi, hogy e dal eredetét, első előfordulását, Jókai esetleges forrását nem sikerült megtalálnia, a további kutatás is elsiklik fölötte. Viszont a probléma kiugratja a kutatást is ösztönözheti, hiszen számos ponyvanyomtatvány, füzetke búvik meg egészen más című kolligátumokban, arról nem is szólva, hogy itt-ott előbukkanó kéziratok énekeskönyveink még számos meglepetést tartogathatnak.

Egyetlen kritikai kiadás sem öncél. Az írói műhelybe való bepillantás, az életmű egyes részleteinek tüzetesebb megismerése (és ezáltal az életmű egészének fölmérése), az adott korszak egy kiemelkedő személyisége világának földerítése: ez a cél. S egy olyan sokágú, sokréttű és izgalmas életmű, mint a Jókaié, sokszorosan utal a korra, amelynek olvasmányjaiból merített, és amelynek olvasmányául szolgált.

Éppen ezért a megbízható, a korrekt szövegkölés mellett a jegyzetapparátus korrektsége és megbízhatósága is rendkívül fontos. A mit?, a mennyit? és a hogyan? kérdéseinek megválaszolása természetesen a következő kötetek feladata lesz. A Jókai kritikai kiadás magas színvonalú, egyenletes filológiai teljesítményekkel ajándékozott meg eddig, de némi következetlenség is tapasztalható. Ezért igyekeztünk együttgondolkodni a kiadás létrehozóival, ezért írtuk le kérésünket – a teljesítmény értékeinek elismerése mellett.

Fried István